

A kuruc kérdés általános problematikája még a kuruc balladák pörének kirobbanása tájékán a történetkutatásban is napirendre került. A kuruc korszak új történeti koncepciójának és az ebből folyó ideológiai harcnak első lépése volt Szekfű Gyulának *A száműzött Rákóczi-ról* írt könyve.²⁷

Szekfű, „a magyar szabadságharcok szkeptikus bírálója, aki évszázados függetlenségi harcainkat hamis német analógiával »kismagyar« törekvéseknek bélyegezte”, és a nemzeti ellenállás politikájával szemben Károlyit, Széchenyit, Görgeyt, Deákot igyekezett igazolni,²⁸ aki „az átértékelő paradox álláspontok lovagjává képezte ki magát”,²⁹ tudatosan visszatért a XVIII. század katolikus történetíróinak Habsburg-párti szemléletéhez. Ez a történeti felfogás eszményképét nem Rákóczi kuruc fejedelemségében kereste, hanem a Regnum Marianumban, melynek élén István király koronájának törvényes hordozójaként a katolikus Habsburg király áll.

Bár Szekfű szükségesnek tartja Rákóczi felkelését, mivel ez mentette meg a magyar államot a Hocher- és Kolonits-féle törekvésektől, ugyanakkor tragikus harcként szemléli küzdelmét, mert benne a magyar a magyar ellen harcolt. Ebben a felfogásban amennyire kellett Rákóczi felkelése, legalább annyira kellett Károlyi Sándor megalkuvása, „kinek bátorsága volt . . . a konföderáció fantomjától elszakadni”,³⁰ és a szatmári békekötéssel lezárni ezt „a tragikus korszakot, mikor helyre állt a nemzet egysége és hatalmas nemzeti fejlődés következett”.³¹ Ebben a felfogásban II. Rákóczi Ferenc személye és szerepe, a kuruc mozgalom, a kuruc költészet többé nem a nemzeti törekvések fénypontja, nem játszik már fontos szerepet; szinte csak arra szolgál, hogy jöjjön végre a majtényi fegyverletétel és a barokk főúri Magyarország, melyből nagyon kilóg a szegénylegények világa. Amikor Szekfű azt állítja, hogy „a magyarságot történetének öntudatos lelkes szemléletével . . . a barokk ajándékozta meg”,³² saját barokkságát, a Horthy-korszak neobarokk társadalmát védi, mely szelíd reformokat hirdet, a társadalmi osztályok békés együttélését kívánja, ellenez mindenféle társadalmi megmozdulást; a maga klerikális, Habsburg restaurációs érdekeinek szolgálatában szívesebben látja a passzív, lágy, akarategyenge fejedelmet, és inkább arra vigyáz, nehogy megint Esze Tamások kerüljenek az élre.³³

A Horthy-rezsim politikai, társadalmi és kulturális viszonyai közt szó sem lehetett a jobbágytömegek, a szegénylegények vágyait, örömet és lázongásait kifejező kuruc költemények vagy egyáltalán a kuruc szabadságharc pozitívumait megéneklő versek igazi történetiségének feltárásáról, helyes értékeléséről. Az ekkorra nacionalistává lett vaskalapos pozitivistá irodalomtörténetírás mellett képtelen volt erre az a szellemtörténeti irányzat is, mely Szekfű történetiszemléletére támaszkodva átvette a kuruc szabadságharc lekicsinylését, és a kuruc mozgalom társadalmi és politikai jelentősége figyelmen kívül hagyásának vagy félreértésének tévedéseit a szélsőségekig vitte. A porciót, dézsmát szedő hivatali nemességtől sanyargatott, földesuraiktól erőszakkal visszatartott, szabadságát harc árán kivívni akaró jobbágyok gyűlöletének, követelődzésének öntudatos hangjai helyett legfeljebb a panasz, a vallásosság, a bujdosás és magányosság leverő akkordjait hallották ki a kuruc énekekből.

Ilyen szellemben alkotta meg Prohászka Lajos³⁴ Szekfű szellemtörténeti koncepciójára támaszkodva a magyarság hamis jellemzését. A magyar sorsról és magyar karakterről roppant

²⁷ Bp. 1913.

²⁸ RÉVAI JÓZSEF: Szekfű Gyula útja. Marxizmus és népiesség. Bp. 1946. 241.

²⁹ NÉMETH LÁSZLÓ: Szekfű Gyula: Tizennyolcadik század. A minőség forradalma. Bp. 1940. III. 151.

³⁰ HÓMAN—SZEKFI: Magyar történet. IV. 602.

³¹ SZEKFI: A száműzött Rákóczi. 337.

³² Magy. tört. IV. 413.

³³ ESZE i. m. Csillag, 1956. 350. (4. sz. jegyz.)

³⁴ PROHÁSZKA LAJOS: A vándor és a bujdosó. Minerva, 1932—36.

ködös és zavaros, ellentmondásokkal telített nemzetkarakterológiájában a bújosó magyar tipikus alapélményei közé sorolja ugyan a függetlenségvágyat és harciasságot (inkább bőszültséget!), a torzsalkodást és az idegen hatások ellen való küzdelmet (ugyanakkor nagy-nagy készsége azok, főleg a latin és germán szellem befogadására) és még sok egyebet, de a történetformáló irracionális erők mellett alig vagy egyáltalán nem veszi számításba az adott gazdasági és társadalmi viszonyokat. Prohászka bújosója nem a jobbgység kötelekeiből hősi harcok árán menekülni készülő jobbagyok, szegénylegények tömegéből kerül ki. Az irracionális képben akad egy-két valóságnak megfelelő ecsetvonás („az állandó existenciális izgatás kirobantja időről időre felgyülemlett erőinket az ősellenséggel, a németességgel szemben”), de sokkal több benne a képzelet játéka, a történelmi-társadalmi valóságtól elszakított képlet, romantika.³⁵

X A kuruc balladapör nyomában támadt szkepszis, Szekfű és Prohászka hamis tételei befolyásolták a szellemtörténeti irányzat reprezentatív irodalomtörténetirójának, Szerb Antalnak a felfogását is. Könyvét³⁶ a mindenáron való újat mondás szándékával a szellem-tudomány új terminológiájában írta meg, reakcióként Gyulai Pál nemzedékének, a pozitívizmus iskolájának ítéleteire. Munkájában keletkezésének időpontját jellemző módon illusztrálva kerül szőnyegre a kuruc költészet. Mintegy a Naumann-féle „gesunkenes Kulturgut” elvének igazolására „A népvé lett főúri irodalom” cím alatt éppencsak megemlíti Szerb.

Pedig helyesen villantja fel a Rákóczi-felkelés belső történetének kezdő pillanatát, midőn a jobbagyok kitűzik Rákóczi „piros selyemzslóit”, mivel ő a patrián és a libertason a jobbagyok hazáját és szabadságát is értette. Irodalomtörténetében gyakran beszél osztály-és politikai öntudatról. Az irodalomszociológia alig találhatott volna magának izgalmasabb feladatot, mint a hiteles kuruc költészetben megkeresni a versek mögött rejlő társadalmi valóságot. Irodalomtörténetét szociológiai szempontból osztotta korszakokra, és a hangadó társadalmi osztályról nevezte el az egyes korokat. A társadalmi osztályokat nemcsak gazdaságilag meghatározott csoportként fogta fel, hanem szellemi kategóriának is. Sem így, sem úgy nincs helye a kuruc költészetnek *A főúri irodalom* c. fejezetben. Kizárja ezt a kuruc kornak éppen társadalmi tagoltsága — a kor társadalmán belül a népi kurucságnak jutott jelentős szerep Rákóczi szabadságharcának megindításában —, és mindennek költői tükrözése első-sorban a szegénylegények énekeiben. Szerb azonban kitérve a probléma elől mellékvágányra viszi a kérdést, és a kuruc költészetéről szóló két mondattal szemben két teljes oldalon át beszél Thaly Kálmánról. Számára Thaly Kálmán személye, a versek hamisításának lélektani vizsgálata itt lényegesebb és izgalmasabb. Szemében Thaly szerzeményei igazabbak a valódi kuruc költészetnél: „Thaly verseiben csakugyan benne él Rákóczi kora: legalábbis a mi számunkra sokkal tisztábban árad belőle annak a kornak a lelke, mint az eredeti költeményekből.” „Thaly megírta azokat a verseket, amelyeket egy egykorú költőnek kellett volna megírnia, ha akadt volna abban az időben egy Thalyhoz hasonló arányú tehetség.”³⁷

A szellemtörténészek hivatkoznak arra, hogy ez az irány is végez adatfeltárást, filológiai munkát.³⁸ Mikor Szerb Antal ilyenre vállalkozik, a filológus dolgát a szellemtörténész nagyvonalúságával végzi.³⁹ „A Thaly által kiadott kuruc költemények kritikai jegyzéké”-ben

³⁵ „az idők minden változatán keresztül, amióta magyar dal szól a költők ajkán, Balassitól, Zrínyitől, a kurucoktól kezdve Csokonain, Vörösmartyn át egészen Adyig”, „a bújosásnak romantikus motívuma tér vissza újból”: „el az erdőbe, berkekbe, nádasokba, ahol nem lát a napfény, el az idegenbe, ismeretlen vidékekre, amerre a darvak szállnak ős idején, el távol messzeségbe, túl a nagy hegyeken, ahol távozó, búcsúzó lépteink nyomát hóval lepi be a tél, ahol észrevétlenül lehet eltűnni, elenyészni, vezekelni, talán újjá születni.” Minerva, 1933. 243.

³⁶ Magyar irodalomtörténet. Kolozsvár, 1943.

³⁷ Uo. I. 173.

³⁸ JOÓ TIBOR: Bevezetés a szellemtörténetbe. Bp. 1935. 44.

³⁹ SZERB ANTAL: A kuruckori költészet. Rák. Album. Bp. é. n. (1934) II. 269 s. kk.

legtöbbször megelégszik Thaly hivatkozásainak ismételtetésével; forrásutalásait nem őrzi ellen, gyanúba vesz és kétesnek mond több olyan verset, melyek magukon hordozzák a hitelesség minden jegyét. Így hamis képet ad a kuruc költészet állományáról, bár értékénél és terjedelménél fogva régi irodalmunk jelentős részének mondja.

A kuruc költészet külön csoportjaként emeli ki a bujdosó énekeket. Akárcsak Prohászka nemzetkarakterológiájában, nála is a bujdosás jellegzetes magyar állásfoglalás a sorssal szemben. A bujdosó kuruc „dacosan menekül az ellenség elől, lemond mindenről, hogy függetlenségét megőrizze.” Ugyanakkor a bujdosóban valami megokolatlan irracionális bizalom, „és mégis” lelkiállapot él, és ez szerinte a magyar szellem legjellegzetesebb vonása.⁴⁰

A magyar szellemtörténet egyik vállájának tekinthetjük a népi írók irodalomtörténet-írását, mely az egyes jelenségek értelmezésében és értékelésében éppen úgy előre megalkotott képletekkel, a valóságtól elszakadt elméletekkel és irracionális elemekkel dolgozik. Bár nem tartozik az irányzat elméleti vezetőszellemei közé, a népi irodalomtörténeteszek reprezentatív alakja Féja Géza. Neki van rendszeres irodalomelmélete,⁴¹ leginkább kifejtett elvi állásfoglalása. Irodalomtörténetének⁴² régi irodalmunkkal foglalkozó része először 1937-ben jelent meg. Ez a kiadás mérsékeltebb, mint az 1941-es átdolgozás.

Ez utóbbit vitairatnak szánta Prohászka Lajos tipológiájával szemben, hogy vele védekezék annak „germanista merénylete” ellen. Könyve inkább politikai röpirat, mint irodalomtörténet, részben a benne előforduló torzítások és ferditések következtében. Egyik legfurcsább fejezete éppen a kuruc költészetet tárgyaló része. Helyesen állapítja meg, hogy a kurucság belső formája Zrínyi Miklós környezetében bontakozott ki, de téved mikor azt állítja, hogy alig beszélhetünk a kuruc költészet népi jellegéről. Bár Rákóczi mozgalomát a jobbakok társadalmi forradalma indította el, „társadalmi eszméket a kuruc költészetben mégsem találunk; — írja — ez a hiány bizonyítja, hogy a kuruc költészet megteremtésében nem volt komoly szerepe a népnek.”⁴³ A *Szegénylegény ének*-ében és a *Két szegénylegény egymással való beszélgetés*-ben Féja nem látott társadalmi eszméket, nem hallotta meg a nép hangját.

E súlyos tévedés mellett Féja a szellemtörténeti retortákon keresztül visszatér Thaly Kálmán védelméhez. Tarthatatlannak hiszi azt a véleményt, mely a hamisításokkal kapcsolatosan el akarja hitetni Thaly szerzőségét.⁴⁴ Elismeri, hogy Thaly átrendezett és átsimított egyes verseket, de midőn a hamisítványokból idéz szemelvényeket, valódi költészeti emlékként szerepelteti őket.

Egy másik kiadványában még sokkal határozottabban kétségbe vonja a versek hitelességét támadók igazát. A „mélyebb és magyarabb öntudat kialakítását” szolgáló antológiájában⁴⁵ a kuruc balladák hitelessége körül kialakult csatározásokról szólva azt mondja: „Nem kívánok ezzel a meddő vitával hosszabban foglalkozni.” Szerinte Thaly Kálmán „tovább fejlesztette a kuruckor verses maradványait. Odaadással és hűséggel, »visszaérzéssel« cselekedte ezt. Megmentette és »visszateremtette« a kurucság belső arcát.” Féja habozás nélkül besorozta gyűjteményébe a Thalynak tulajdonított verseket, mivel az irodalomtörténet „határozottan nem állítja, hogy Thaly Kálmán versei.”⁴⁶ „Filológiai fontoskodás helyett” a kuruc hagyományokhoz úgy vezeti el olvasóit, hogy közli *A kölesdi harcról, Ocskay László-ról, Esztergom megvételéről, Bezerédyről* szóló énekeket, melyeket „egyesek Thaly-nak is tulaj-

⁴⁰ SZERB: i. m. Rák. Album II. 280.

⁴¹ FÉJA GÉZA: Magyar irodalomszemlélet. Bp. 1942.

⁴² FÉJA GÉZA: Régi magyarság. Pozsony, 1937. Bp. 1941. (2. kiadás)

⁴³ Uo. 195—196.

⁴⁴ „A kételkedők a kuruc költészet »mitosztát« akarták szétoszlatni, s. nem vették észre, hogy ugyanakkor lélektani és irodalmi szempontból tarthatatlan »mitosztát« fonnak Thaly köré.” Uo. 197.

⁴⁵ FÉJA GÉZA: Kurucok. Bp. é. n. (1939.)

⁴⁶ Uo. 8.

donítanak," de pl. a *Te vagy a legény*, a *Dunántúli bujdosók éneke*, a *Német sas vert jésket* mint kétségtelenül hiteles versek olvashatók a gyűjteményben.

Míg Szerb Antal a kétségtelenül hiteles kuruc verseket is gyanúba vette, lényegében ugyanannak a szellemtörténeti iránynak egy másik képviselője az ellenkező véglet híveként visszatért Thaly védelméhez és kuruc romantikájához. Féja a népsorshoz legközelebb állónak nem a szegénylegények énekét érzi, hanem a bujdosó dalokat. A kuruc bujdosók ezekben „mentik a szellemi szabadságot, őrzik, építik a virtuális Magyarországot," mint ahogy Rákóczi és a vele bujdosók csapata a harc után magával mentette a dacoló magyar lelket.⁴⁷

Mintha nem is olyan nagy úr választaná el Féját Prohászktól, „a germanizmus iskola-példájától!"

Arról a gyökeres változásról, mely irodalomtudományunkban a felszabadulás, sokkal észrevehetőbben a fordulat éve után beköszöntött, a jelentkező új feladatokról, a marxizmus—leninizmus ideológiája és módszere térhódításáról általában képet adnak a különböző folyóiratokban megjelent dolgozatok, a Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi nagygyűlése, illetőleg egyéb fórumokon folyó viták, előadások, eredményeiről szóló beszámolók.⁴⁸

A régi magyar irodalmi kutatásban meginduló marxista vizsgálatok között már közvetlenül a felszabadulás utáni években ott találjuk a kuruc költészet kérdését.⁴⁹

A kuruc költészet problémakörének vizsgálatában hatalmas fellendülés kezdetét jelentték Esze Tamás kitűnő tanulmányai.⁵⁰ Bennük az egyes verseket a Rákóczi-kor társadalomtörténetének fontos dokumentumaiként elemzi, történeti környezetükbe visszahelyezve társadalmi háttérükből fejt ki mondanivalójukat. A társadalmi és politikai háttér megvilágításával kronológiailag is sikerül lokalizálnia a kuruc költészet legsúlyosabb tanulságait megmutató és éppen mind ez ideig emiatt elhallgatott emlékeit, és kétségtelenül igazolni a Rákóczi-szabadságharc kezdeti szakaszának antifeudális jellegét a népi kurucság magasfokú politikai öntudatának költői vetületében.

A Rákóczi-szabadságharc megindulásának 250 éves fordulója a marxista történeti és irodalomtörténeti dolgozatok⁵¹ sorát eredményezte Rákócziról és kurucairól, a szabadságharc költészetéről, leválasztva róluk azt a sok salakot, melyet a múlt rendszerek polgári történet- és irodalomtörténetírása rájuk rakott. A marxista tudomány fényében feloldódott a nacionalista túlzás és a nemzeti hagyományok lebecsülésének ellentéte, tisztán megmutatkoztak a kor költészetének nemzeti és társadalmi értékei.

A dolgok helyes ideológiai megközelítése, történeti, politikai, társadalmi, filológiai vizsgálata közben került sor az első marxista szempontú kuruc költészeti gyűjtemény kiadására.⁵²

⁴⁷ FÉJA: Régi magyarság, 199.

⁴⁸ MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. II. köt. 1952. 43—175. KLANICZAY TIBOR: A régi magyar irodalom ártértékelésének kérdése. It 1950 (Magyar Irodalomtörténeti Társ. keretében rendezett vita) Uő. Eredmények és feladatok a régi magyar irodalom kutatásában. I. OK. 1952. BÓKA LÁSZLÓ: A magyar irodalomtudomány tíz esztendeje — eredmények, problémák, feladatok. It 1955.

⁴⁹ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: A Thaly-pőr és a kézzel rakott domb. MNy 1947.

⁵⁰ A Szegénylegény élete. Magyar Századok, Bp. 1948. Két szegénylegény egymással való beszélgetése It 1949. 2. szám. Őszi harmat után It 1950. 2. szám. A kuruc költészet problémái. It 1951. I. szám.

⁵¹ Az irodalomtörténeti vonatkozású cikkek közül fontosabbak: ESZE TAMÁS: Az igazi kuruc költészet. Csillag, 1953. Uő. A szegénylegények éneke. It 1954. SZABOLCSI BENCE: A kuruc világ dallamai. Csillag, 1953. LUKÁCSI SÁNDOR: Rákóczi és kurucok a magyar irodalomban. Csillag, 1953. BENDA KÁLMÁN: A Rákóczi-nóta és a Rákóczi-induló reformkori életéről. ItK 1953. KLANICZAY TIBOR: Kapádból is csinálj fegyvert. Csillag, 1953. Uő. A Rákóczi szabadságharc legszebb éneke. It 1954.

⁵² ESZE TAMÁS—KISS JÓZSEF—KLANICZAY TIBOR: Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953. (Magyar Klasszikusok sorozatban) (ESZE TAMÁS már előbb is kiadott a marxista tudományosság követelményeinek megfelelő kuruc költészeti gyűjteményt: Kuruc költészet. Bp. 1951. (Szépirodalmi Kiadó), de ez csak 34 verset tartalmaz.)

Jellemző módon azonban ez az antológia nem a kuruc költészet hangzatos, de lejáratos címét viseli. Nem Thaly kiadványainak anyagát válogatja tovább, hanem összefoglalva a marxista irodalomkutatásoknak a XVII. század költészetére vonatkozó eredményeit, feltárja a század függetlenségi és társadalmi küzdelmeinek egész költészetét. Végleg megszabadulva a kuruc romantika kísértéseitől és a hitelesség pöréből folyó szépségszűklátókörűségéből, nemcsak a rendszeresen végzett kutatómunka eddigi jelentős eredményeit adja, hanem bevezetésében megrajzolja a XVII. század egész költészetének fejlődésmenetét is.

Az eszmei rendteremtés, az új dokumentáció, az általános elvi és gyakorlati kérdések megoldása, elsősorban azonban a kuruc mozgalom és a hozzáfűződő költészet történeti, politikai, társadalmi, ideológiai hátterének megrajzolása után kerülhetett csak sor a korszak költészetének irodalomtörténetileg újszemponitú vizsgálatára.⁵³ A műfaji, nyelvi, esztétikai vizsgálat azonban csak elkezdődött, de nem folytatódott. Mintha a korszak költészetének kutatásában a felszabadulást követőleg tapasztalható fellendülés megtorpant volna. Pedig miközben továbbhalad az adatfeltárás⁵⁴ és részletkutatás⁵⁵, folytatnunk kell a korszak egész költészetének irodalomtörténeti szempontú vizsgálatát is, hogy a készülő marxista irodalomtörténeti szintézisben jelentőségének megfelelő helyet kapjon.

Részben a polgári irodalomtörténeti kutatások felhasználható eredményei, részben a marxizmus módszereivel végzett tudományos vizsgálódások nyomán számba vehetjük, hogy a kuruc költészetrel kapcsolatos felmerült problémák közül melyeket tekinthetünk már részben vagy egészben megoldottnak, illetőleg milyen megoldási lehetőséggel számolhatunk.

Véglegesen lezártnak kell tekintenünk a Thaly-kérdést, a kuruc költészet hitelességének ügyét. A gyanúba vett versek ellen emelt vádat csak az döntené meg, ha előkerülne a versek egykorú vagy közelkorú feljegyzése, vagy legalább variánsa. A legutóbbi kutatások érvelései⁵⁶ is a hitelesség ellen szólnak, az új dokumentáció eredményei Thaly ellen vullanak.

Nyitott kérdés azonban, mennyire hitelesek a XIX. vagy XX. század szájhagyománya alapján lejegyzett versek. A népköltészetben a kuruc kornak, Rákócziinak, a szegénylegényeknek számos emléke maradt fenn. A román,⁵⁷ szlovák — bizonyára az ukrán, talán labanc vonatkozásban a délszláv — népköltészet is rendelkezik ilyenekkel.

Ezeket a verseket nem fogadhatjuk el kuruckori emlékeknek, nem tárgyalhatjuk őket a Thököly vagy Rákóczi-kori költemények között. A XIX. századi népköltészeti lejegyzések jó része magán hordja a gyűjtő simító kezének, megszépítésének a nyomát, hiteles szövegeknek már csak azért sem tekinthetők. A szájhagyományból leírt, a folklorizálódás különböző fokozatát mutató emlékek — az eredeti szöveg híján is — lehetnek esetleg kuruc korban keletkezett versek utóéletének bizonyítékai, de lehetnek XIX. században írt rimes históriák,⁵⁸ ponyvanyomtatványok vagy más sajtótermék révén a néphez eljutott írásos szövegek maradványai. Még Thaly hamisítása is elkerült a néphez. Kálmány Lajos 1916 nyarán gyűjtötte az *Egy bujdosó szegénylegény* kezdetű éneket,⁵⁹ 13 strófájából Thaly szerze-

⁵³ Vö. KLÁNICZAY TIBOR i. m.: (55. sz. jegyz.) ALBERT ZSUZSANNA: Elemzések a Rákóczi-szabadságharc politikai költészetéből. ItK 1956.

⁵⁴ DÁVID GYULA—TORDAI ZÁDOR: A kuruckor költészete. Bukarest é. n. I—II. k. BUSA MARGIT: A Thököly-kódex és kuruckori versei. Bp. 1958.

⁵⁵ PERJÉS GÉZA: Új adatok és szempontok az átkuruc balladák vitájához. ItK 1957.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Vö. DÁVID—TORDAI-kiadás bevezető rész 75—85.

⁵⁸ „Rákóczi versei” Kálmány Lajos népköltészeti hagyatékában. Történeti énekek és katonadalok. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette DÉGH LINDA—KATONA IMRE. Bp. 1952. 190.

⁵⁹ Nem azonos a hasonló kezdetű hiteles kuruckori verssel (MKBR 68. sz.), mely Thaly Kálmánt a hamisításban ihlette.

ményével 8 versszak közös⁶⁰ Az *Esztergom megvétele*ről szóló balladából keletkezett 3 strófás népi változatot 1933-ban jegyezték fel.⁶¹

Kuruc jellegű, Rákóczit, Rákóczi szabadságharcát emlegető versek keletkeztek az 1848-as szabadságharc idején is.⁶²

A szájhagyományból ismert kuruc versek hitelességének a kérdése a folklorizáció bonyolult problémái közé tartozik, és tanulmányozása a kuruc szabadságharcok költészetére vonatkozólag még jóformán meg sem indult. Csak elvi megállapítások születtek,⁶³ és csak tapogatózó lépéseket tettünk annak sejtetésére, hogyan alakultak a Thököly és Rákóczi korabeli közösségi költészet termékei a változatok hosszú során át kéziratosságyűjteményeinkben, vagy hogyan csiszolódtak, koptak, hullottak szét, és a széttöredezett részekből hogyan keletkeztek újak a szájhagyományban. A folklorizáció egyes eseteinek vizsgálatából kell fényt derítenünk a folyamat törvényszerűségeire.

A kuruckori költészet új dokumentációja, a szövegfeltárás vezetett el oda, hogy véglegesen elvessük a kuruc költészet fikcióját mint irodalomtörténeti kategóriát. Ezen a címen nem szakíthatunk ki egy csoport verset a XVII. század végi és a XVIII. század eleji költészetünkéből, azért mert a múlt század nacionalista hőskultusza ezt így cselekedte, mivel gazdag kéziratosságyűjteményeinkből jóformán csak ezt a részt ismerte. Nincs valami csodálatos, különálló jelenséggént kezelhető kuruc költészet, a Thaly kiadványainak megjelenése óta ezen a néven emlegetett költemények szerves folytatásai az előző idők költői hagyományainak; témában, műfajban, nyelvben stb. egyaránt beleilleszkednek az irodalmi élet folytonosságába, elszakíthatatlan részei a XVII. század második és a XVIII. század első fele költészetének. Ahogy megvan az előzményük, úgy tovább élnek és fejlődnek a Rákóczi szabadságharcát követő időkben. Azt kell vizsgálnunk, milyen átszármaztatott költői hagyományok teljesednek ki a századforduló évtizedeiben, hogyan él tovább ez a költői hagyomány a XVIII. század kéziratosságyűjteményében.

Ha egyáltalán alkalmazzuk a »kuruc költészet« terminust, nem élhetünk vele a szónak eddigi általános értelmezésében, hanem tartalmát körülhatárolva csak bizonyos szempontú válogatás eredményeként beszélhetünk róla. Ilyen értelmezésben kuruc költészetként a kuruc világ költői termékei közül azokat a verseket emelhetjük ki, melyeket egységbe tömörít sajtószerű színezetük: tárgyukat a kuruc mozgalmakból merítik, ezekben cselekvőleg részt vett hősről szólnak, a kor függetlenségi vagy társadalmi törekvéseit fejezik ki. Az így felfogott kuruc költészet azonban nem irodalomtörténeti fogalom, legfeljebb publicisztikai, és a történeti énekeken, névtelen szegénylegény-verseken, bujdosódalokon kívül a név szerint ismert műköltők alkotása is beletartozik, ha a kuruc mozgalom hatása alatt jött létre.

A kuruckor költészetének ezeken az énekeken kívül természetesen még igen bő költői termése van: szerelmes versek (a bókolás, panasz, hódolás, sóvárgás, szakítás, búcsúzás, érzéki szerelmi érzés stb. kifejezésére), a mindennapi élet számos mozzanatához fűződő alkotások (lakodalmi, házassági versek, néynapi és ünnepi alkalmi köszöntők, temetési búcsúztatók stb., elemi csapásokról, egyes városokat, vidékeket sújtó szerencsétlenségekről, a nép szenvedéséről szóló énekek); katonaköltészet, vallásos énekek, csúfolók és pasquillusok, mesterségszerepek stb., stb.

Mivel pedig a kuruc költészetet sok évtizeden keresztül összekeverték a kuruckor költészetének fogalmával is, és sokan mást értettek kuruckoron történetileg, mint irodalomtörténetileg, a kor társadalmi, politikai és költészeti képének igazibb megközelítése céljából jobb

⁶⁰ Uo. 204.

⁶¹ STOLL BÉLA: Közösségi költészet — népköltészet. ItK 1958. 173.

⁶² KÁLMÁNY LAJOS: Szeged népe II. 44. III. 47. 48.

⁶³ KLANICZAY TIBOR: Régi magyar irodalom és folklor. It 1949. PÉTER LÁSZLÓ: A folklorizáció kérdéséhez. Eth. 1950. STOLL i. m. ItK 1958. MKBR 27. DÁVID—TORDAI: A kuruckor költ. 59—61.

lenne a kurucok költészete helyett is más terminust alkalmaznunk, a századforduló, Thököly és Rákóczi szabadságharcának koráról, e korszaknak egész költészetéről beszélünk. A terminológia használatában ezek a szempontok a felszabadulás óta egyre jobban érvényesültek, ami annak a jele, hogy ebben a vonatkozásban is megszabadultunk a kuruc romantika egyik sok zavart okozó örökségétől.

Régebben általános volt az a nézet, hogy a kuruc líra népköltészet, és nemcsak a magyar irodalomban különös jelenség, hanem páratlan a világirodalomban is. Ha a népköltészet fogalmának meghatározásakor nem csupán a külsőleges, formai, hanem tartalmi, eszmei oldaláról közelítjük meg a problémát, a Thököly és Rákóczi korabeli versek nagy részéről azt kell megállapítanunk, hogy az közösségi, népi költészet. Nem a kollektív keletkezés romantikus elképzeléséről van itt szó. „Ma már minden kutató elismeri, hogy az egyéni közreműködés elengedhetetlen kiindulás mindenféle költészet létrejöttéhez”,⁶⁴ tehát a közösségi jellegű népköltészet keletkezéséhez is. A néptömegek közös érzését a Thököly- még inkább a Rákóczi-szabadságharc idején azok a paraszti sorból kiemelkedő deáksorsú verselők fejezték ki, akik közösségben maradtak a néppel. Néhány főúri és nemesi poétán kívül a kevésszámú polgári származású verselő mellett főként prédikátorok, tanítók, nótáriusok, deákok szerzik az énekeket. Közülük sokan válnak szegénylegényekké, majd kuruc katonává. Ezek a néppel közösségben maradó vagy vele közösségbe kerülő verselők szerezték a vitézi énekeket, politikai verseket, öntötték versbe a győzelem örömét, a vereség fájdalmát, a bujdosás keserűségét. Nemcsak a szerző személyi egyéni gondolkodását, érzéseit szólaltatták meg, hanem az egész osztály-közösséget, az egész népet. A korra legjellemzőbb szegénylegény énekek teljesen a nép érdekét képviselik, a nép ügyét propagálják. Ez a közösségi érzés, a nép szolgálata teszi a kuruc szabadságharc költői termékének jó részét kollektív költészeté, népi költészeté.

Mellettük természetesen megtaláljuk a nemesi osztály szemléletét is a versek egy másik csoportjában. Mindig annak az osztálynak a hangja erősebb a szabadságharc költészetében, mely éppen a folyamatban levő küzdelem ideológiáját irányítja.⁶⁵ A Wesselényi-összeesküvésnek, Thököly felkelésének a költészete ezért nemesi költészet. Rákóczi szabadságharcának első szakaszáé pedig népi költészet. A szerző személyét az egyes költeményekkel kapcsolatosan a legtöbbször nem tudjuk megállapítani, de szinte mindig sikerül azt kiolvasnunk, melyik társadalmi osztályhoz, illetőleg réteghez tartozott a verselő. Érdekes lenne a XVII. század végi és a XVIII. század eleji költészetünket megvizsgálni ebből a szempontból, a társadalmi osztályok mondanivalójában és kifejezési formájában megmutatni a nép, a polgárság, a nemesek, a papság, a főurak irodalmát.

A polgári irodalomtörténetírás a kuruc költészetet mindig tárgykörök szerint osztályozta és vizsgálta a líra, epika műfaji keretein belül. Érdekes eredménnyel járna énektípusok szerint elemezni nemcsak a kuruc verseket, hanem a korszak egész költészetét. A verstípusok belső fejlődését vizsgálva máris értékes tanulságokat vonhatunk le.⁶⁶

A XVII. század első felében lehangyolott vitézi költészet 1650 körül, Zrínyi és II. Rákóczi György harcaival új erőre kap. A több ágra bontható verstípus katonaelegeiben [Balassi-típusú vitézi ének: Zölditsd úr isten, 1648; vitézi bujdosó: Balogh Zsigmond éneke, 1664; rabkatonák dala: Szerencsét próbáltam; vitézi sirató énekek: Kádár István éneke] és históriás alkotásaiban [II. Rákóczi Györgynek a moldvai és havasalföldi hadjáratairól szóló énekek] változás következik be a Balassi-hagyomány tematikáját, kifejezőeszközét és formáját illetőleg egyaránt. Ez a változás legfőképpen a németellenes hang egyre erősebb jelentkezésében, az elvilágiasodásban és az elnépiesedésben mutatkozik. A történeti énekek históriai keretjé véggképpen felbomlik, a lírai elemek szaporodásával, a népi szemlélet és a népköltészet

⁶⁴ STOLL i. m. ItK 1958. 170.

⁶⁵ MKBR 33.

⁶⁶ KLANCZAY i. m. Csillag, 1954. 269—278. ALBERT ZSUSZANNA i. m. ItK 1956. 27. —

motívumainak behatolásával újfajta *lirai históriás ének* alakul ki [Pl. A holdvilági és fekete-halmi harcról.].

Az elbocsátott végvári katonák nagy része a XVII. század vége felé a vitézi ének-hagyományt magával viszi a szegénylegények közé. Itt, ennek a társadalmi rétegnek más erőivel, elsősorban a protestáns iskolákból kiebrudalt, jobbagyszármazású deákelemmel összefonódva, a század végén a *szegénylegény-költészet* érdekes verstípusát hozza létre. Legfőbb témája a búcsúzás fájdalma, a bujdosás nyomorúsága, az elhagyatottság érzése, a társadalommal való szemben állás, az öngúny. És bár ennek a költészetnek életábrázoló realizmusa a legújabb kutatások szerint régi költői hagyományokban is gyökerezik,⁶⁷ a verstípus átalakulása ekkor nyomon követhető. A kuruc harcok beköszöntésével hangjuk kollektív jellegűvé válik, a borongás és kétségbeesés helyett harcra hívó, tömegeket mozgósító forradalmi költészeté, majd pedig az urak árulását felpanaszló, nagyfokú politikai öntudatról tanúskodó vádaskodássá. A kuruckori költészet legjavát, annak gerincét a szegénylegény-énekek, a forradalmi riadók, a táncdalok, a győzelmet ünneplő, labancot csúfoló versek alkotják.

A XVII. század második felének hazafias mondanivalója — szemben a század első felének költői hagyányaival — legtöbbször világi költeményben ölt testet. Csak a protestáns prédikátorok költészetében jelenik meg vallásos keretben, a *jeremiád-típusú* versekben. Ezeknek fellendülését a II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi vállalkozását követő török-tatár dúlások, majd a Wesselényi-összeesküvés következményeként indított vallási és politikai terrorcselekmények idézték elő. De a jeremiádok is egyre jobban elvilágiasodnak, a vallásos elemet, a bünbánat hangját háttérbe szorítja a politikai tartalom. Frazeológiai és formai elemei azonban felszívódnak a századvégi [Cantio Tokaji 1679, Zokogó sírással 1700] és a Rákóczi-kori panaszversekbe, csatavesztésekről kesergő énekekbe, valamint a nagyszámmal keletkezett bujdosódalok egy részébe.

Rimaysg költői hagyományaira támaszkodva, Zrínyi röpiratainak szellemét, publicisztikai örökségét fejezik ki azok a legnagyobbbrészt felvidéki protestáns középnemesi környezetben született versek, melyek egy ideig a Habsburg-gyűlölet, a nemesi patriotizmus megszólaltatói, majd a Thököly-mozgalom agitációs eszközei voltak. Legtöbbjüket egy bokorba fűzi mondanivalójuk rokonságán kívül szerkezeti felépítésük. A szereplők párbeszédes formában ismertetik álláspontjukat, támadják ellenfeleiket, vitatkoznak, „voxolnak”. Mintha ez a verstípus a század prózában írt dialogizált pamfletjeinek lenne a párja. Fejlődésének legmagasabb pontja a *Thököly haditanácsa*, melyben a nemesi reménytelenség hangját az erő tudata váltja fel, mivel a versben cselekvőleg is jelen van a tömeg, és ennek tudata erőt és biztonságot ad a maga ereje kicsinységét érző nemességnek.

A *nemesi politikai költészet* másfajta típusa fejlődik ki Erdélyben. A kor változatos, tragikusnál tragikusabb eseményeire reagálva sem tematikailag, sem műfajilag nem egyöntetű ez a költészet. Kisebb csoportok alakíthatók belőle, melyek között számra és súlyra a *pasquillusok* emelkednek ki. Ez Erdély legáltalánosabb műfaja,⁶⁸ mely nem kíméli sem a fejedelmet, sem a Magyarországból odafutott embereket, sem Teleki Mihályt, sem Thököly Imrét, sem a szászokat, sem a magyarokat, sem a kurucokat, sem Rabutint. Hol szellemesen, hol trágár hangon nyúl bele a magánéletbe is; nemegyszer politikai bonyodalmakat idéz elő.⁶⁹

A gúny hangja beleütközik nemcsak személyekbe, hanem városokba és falvakba, székekbe és vármegyékbe is. A *városcsúfoló versek*-ből külön típus alakul ki, mely magába szívja a gúnyversek „legjobb” hagyományait. [Erdélyi városokról, Kolozsvár kuruc ostrom alatt, Fennen tartod az orrod] Énekszóban adhatták őket elő, de ennek jeleit mutatja

⁶⁷ Pajkos Ének. KLANICZAY TIBOR: A Fanchali-Jób kódex. I. OK. 1959. 247—249.

⁶⁸ „Inkább megindulnak egy pasquilluson, mintsem száz prédikáción.” Bethlen Miklós Önéletírása: Bp. 195 I. 51.

⁶⁹ Uo. II. 110.

a verscsaládfa olyan terméke is, mint a 360 versszakos félig históriás, félig helység- és személycsúfoló *Miért sírsz a hegyen Sebesvár*.⁷⁰

Hasonló fejlődés, átalakulás kétségekívül megfigyelhető az egyéb verstípusokban is. Mind ez ideig elhanyagoltuk pl. az alkalmi versek tanulmányozását, pedig a *búcsúztatóknak*, *halottsiratóknak*, *városverseknek*, *verses útleírásoknak*, néha még a *házassági és lakodalmi énekeknek* is sokszor jelentős forrásértéke van.

Természetesen a verstípusok kialakulásának háttérében bonyolult társadalmi, történelmi szálak és költői hagyományok szövődnek egybe. Egyes típusoknak a kuruc szabadságharcok idejében történt kivirágzása már az eddigi tapasztalatok szerint is részben a földrajzi és a történelmi adottságok következménye. Megvan a maga jellegzetes verstípusa Erdélynek és a Tiszatájnak, a Dunántúlnak és a Felvidéknek, mint ahogy megvan a különböző társadalmi osztályoknak, rétegeknek vagy az egyes felekezeteknek.

A kor költészetének ilyen tematikai csoportosításban, énektípusokban való vizsgálata nemcsak a fejlődés szárait és a mögöttük levő okokat fedi fel, hanem azért is előnyös lehet, mert módot nyújt a pontosan nem lokalizálható versek tárgyalására; sokszor pedig éppen ez a tárgyalási mód ad lehetőséget a keletkezés időrendjének megállapítására.

Ezekhez a futólag érintett kérdésekhez, feladatokhoz akár az egész kor költészetével, akár azon belül a szűkebb értelemben vett kuruc költéssel kapcsolatosan még többet hozzácsatolhatnánk.⁷¹ Bár még nem fejeződött be az adatfeltárás munkája sem, e kérdésekkel már most is foglalkoznunk kell, hogy így lehetőség nyíljen a korszak költészetének igazi megismerésére és a marxista esztétika és irodalomtörténetírás elveinek megfelelő megismertetésére.

Имре Варга

ИСТОРИЯ ВОПРОСОВ ПОЭЗИИ КУРУЦЕВ

Поэзия куруцев является может быть самым спорным вопросом венгерского литературоведения в течение последних сот лет. Буйно разрастающаяся полемика по поводу поэзии куруцев годится не только для развертывания мнения наших марксистских литературоведов, но и в тоже время она дает несравненную возможность для анализа пути венгерского литературоведения, пройденного им в этот столетний период. В очерке рассматривается история проблемы поэзии куруцев, начиная с деятельности Калмана Тали, до наших дней. В нем освещаются ошибки венгерского литературоведения, основанного на позитивистских и культурно-исторических принципах в связи с поэзией куруцев как и мотивы этих взглядов связанных с мировоззрением известных авторов.

Идеалистическое обоснование оценки поэзии куруцев в рамках истории венгерской литературы начато представителями венгерского марксистского литературоведения лишь после освобождения Венгрии. Они приступили к разрешению общих принципиальных и практических вопросов, связанному с вычерчением исторического политического и общественного фона, антигабсбургского движения куруцев и присоединяющейся к последнему поэзии. Поэзия куруцев больше не представляет собой выражение националистического воззрения литературы, но она стала органической частью истории рукописной поэзии в 17—18 веков. Наше литературоведение принуждено отказаться от категории гетерогенского и романтического характера «Поэзии куруцев» и стало необходимым введение понятия «Поэзии эпохи куруцев» с учетом и непрерывности развития венгерской литературы.

⁷⁰ Marosvásárhelyi Bolyai Könyvtár 240. sz. kézirat. (KLANICZAY TIBOR: Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáiraiban végzett kutatásaimról. I. OK 195. 366.)

⁷¹ Teljesen tisztázatlan a kuruc versek verselésének kérdése. De mindmáig tisztázatlan magának a *kuruc* szónak etimológiája is. Nyelvtudományunk nem tudott megnyugtató magyarázatot találni sem a szó eredetére, sem szociális tartalmára, ti. arra, hogyan változott értelme idők folyamán a kereszties katona, kiszolgált katona, felkelő, lázadó, kőborló s más jelentéseken át a kuruc szabadságharcok német és labanc ellen küzdő harcosáig. Ugyanígy megoldatlan a *labanc* szavunk eredete is.